

Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie

Wydział Teologiczny

Krzysztof Tekieli

DZIEJE PARAFII SANKA DO 1795 ROKU

Praca magisterska napisana na
seminarium z historii Kościoła
pod kierunkiem ks. Prof. Dr hab.
Bolesława Kumora

Kraków 1990r.

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów.....	
Wykaz źródeł i literatury.....	
A. Źródła.....	
I. Źródła	
rękopiśmienne.....	
1. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.....	
2. Archiwum Parafii w Sance.....	
II. Źródła	
drukowane.....	
Opracowania i literatura pomocnicza.....	
Wstęp.....	
Rozdział I ZARYS HISTORII WSI SANKA I FRYWAŁD DO 1795 ROKU.....	
1. Charakterystyka geograficzna i pradzieje terenu.....	
2. Frywałd i Sanka – wsie szlacheckie.....	
Rozdział II POWSTANIE PARAFII I JEJ UPOSAŻENIE.....	
1. Erekcja, granice i przynależność administracyjna parafii Sanka.....	
2. Majątek beneficjalny.....	
Rozdział III MIEJSCA KULTU.....	
1. Kościół.....	
2. Cmentarz.....	
Rozdział IV LUDNOŚĆ PARAFII SANKA.....	
1. Ruch naturalny.....	
2. Zróżnicowanie ludności: religijne, narodowe, społeczne.....	
Rozdział V DUSZPASTERSTWO I INSTYTUCJE PARAFIALNE.....	
1. Duszpasterze.....	
2. Duszpasterstwo	
parafialne.....	
3. Instytucje parafialne.....	
Zakończenie	

WYKAZ SKRÓTÓW

AKMK	- Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
APS	- Archiwum Parafii w Sance
Descriptio (1784r.)	- Descriptio Ecclesiae Parochialis et rerum ad eam pertinentium – 1784r.
LB, t.2	- Długosz Jannis senioris canonici Cracovi eisis: Liber beneficiorum dioecesis Cracovi eisis, wyd. Przeździecki A., t.2, Cracoviae 1863.
Liber Mem.	- Liber Memorabilium Ecclesiae Sosnensis ab Anno Domini 1746.
Liber Prom.	- Statuta nec non Liber Promotionum philosophorum ordinis In Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad Annom 1849, wyd. Muczkowski J., Kraków 1849.
Lustr. 1564	- Lustracje województwa krakowskiego: 1564, cz. II, wyd. Małecki J., Warszawa 1964.
Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.1	- Materiały do Słownika Geograficzno Historycznego Województwa krakowskiego w Dobie Sejmu Czteroletniego (1789-1792), red. Semkowicz W., zeszyt 1, Kraków 1939.
Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.2	- Materiały do Słownika Geograficzno Historycznego Województwa krakowskiego w Dobie Sejmu Czteroletniego (1789-1792), red. Semkowicz W., zeszyt 2, Kraków 1960.
Mat. do Sł. Geogr.-Hist., (PAN)	- Materiały do Słownika Geograficzno Historycznego Województwa krakowskiego w Średniowieczu, Redakcja PAN, Kraków.
M. Bap. (1645-1797)	- Metrica Baprisantium Ecclesiae Parochialis In Sosnka (1645-1797).
M. Cop. (1645-1705, 1725-1797)	- Metrica Copulatorum Ecclesiae Parochialis In Sosnka (1645-1705, 1725-1797).
M. Mort. (1725-1798)	- Metrica Mortuorum Ecclesiae Parochialis In Sosnka (1725-1798).
MPV, t.1 i 2	- Monumenta Poloniae Vaticana, t.1 i 2, wyd. Ptaśnik J., Kraków 1913.
Opis Par. (1790)	- Opis parafii Sanka sporządzony przez ks. Wawryńca Sitowskiego (1790).
Rejestr 1680	- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z

- roku 1680 z aneksem miast według rejestru z roku 1655, red. Inglot S., Wrocław 1956.
- Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 1 - Leszczyńska-Skrętowa Z., Sikora F., Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa krakowskiego w Średniowieczu, cz. I, zeszyt 1, Wrocław 1980.
- Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 4 - Laberschek J., Leszczyńska-Skrętowa Z., Sikora F., Wiśniewski J., Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa Krakowskiego w Średniowieczu, cz. 1, zeszyt 4, Wrocław 1986.
- Tab. Zał. – 8 - Tabela Załuskiego – Decanatus Novi Montis - 8.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

A. Źródła

I. Źródła rękopiśmienne

1. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

- Acta officialia ab anno 1501 ad annum 1505, vol.24. (cyt.: A. off., vol.24).
- Acta officialia ab anno 1501 ad annum 1510, vol.27. (cyt.: A. off., vol.27).
- Acta visitationis exterioris decanatus Skaviniensi, Novi Montis, Oswencimensis, Zatoriensis, ad archidiaconatum Cracoviensem, pertinentum apostoli cum in A.D. 1617 autoritate ordynaria faceta sub felicibus auspiciis R.D. Martini Szyszkowski episcopi Cracoviensis, ducis Severiensis. (cyt.: AV Cap-33, visit. 1617).
- Compendium actorum visitationis exterioris decanatum: Oswiecimiensis, Novi Montis, Zatoriensis, Skaviniensis, ad archidiaconatum Cracoviensem pertinentium, per R.D. Christophorum Kazimirski, nominatum episcopum Kijoviensem, praepositum Tranoviensem, ex commisione II 1. Et Rev. D. Georgii S.R.M. Cardinales praesbiteri Radziwiłł nuncupati, episcopatus Cracoviensis administrationis perpetua in Olyca et Nieśwież duciz A.D. 1598...faceta et expeditae 383-449. (cyt.: AV Cap-65, visit. 1598).
- Liber ordinatorum consecrationis ecclesiarum, cpellarum, altarium, portatilium per rev. Albertum Lipnicki...officiale generalis Cracoviensem 1646-1672. (cyt.: Liber Ord. 4).
- Liber visitationum a R.D. Joanne Tarnowski archidiacono Cracoviensi visitorum ecclesiarum. (cyt.: AV Cap-45, visit. 1644).
- Protokół wizyty generalnej dekanatów: Skalskiego, Nowogórskiego z rozrządzenia Michała Jerzego poniatowskiego, biskupa płockiego, koadiutora z zupełną władzą biskupstwa krakowskiego z roku 1783 odprawionej przez ks. Stanisława Ptaszyńskiego, kanonika katedralnego, inflanckiego, proboszcza Nowego Miasta Korczyna. (cyt.: AV-55, visit. 1783).
- Tabele Załuskiego – Decanatus Novi Montis – 8.
- Visitatio archidiaconatus Cracoviensis per R.D. Michaellem de Magna Kunice Kunicki, episcopum Araionsem, suffraganeum et archidiaconum pro tunc Cracoviensem annie intrascriptis per acta. Decanatus Novi Montis a. 1728, s. 283-423. (cyt.: AV Cap-61, visit. 1728).
- Visitatio decanatum Novi Montis, Volbromiensis, Leleoviensis et Zathoriensis de mandato R.D. Bernardi Maciejowski episcopi Cracoviensis et ducis Severiensis A.D. 1602. (cyt.: AV Cap-20, visit. 1602).

2. Archiwum Parafii w Sance

- Descriptio Ecclesiae Parochialis et rerum eam pertinentium – 1784 r.
- Ex Actis Actorum Administrationis Sede vacante Episcopatus Cracoviensis extractum et sigillo Illustrissimi Reverendissimi Domini Francisci de Potkana Potkański, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Patarensis Suffraganei, Canonici, Vicarii in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis communitum (1704 r.). (Cyt.: Ex Actis Actorum Administrationis Sede vacante Episcopatus Cracoviensis extractum – 1704)
- Ex Actis Actorum Erasmi Kretkowski Vicarii in Spiritualibus Officialis Generalis Cracoviensis extractum et sigillo Illustrissimi Reverendissimi Domini Francisci de Potkana Potkański, Episcopi Patarensis Suffraganei, Canonici, Vicarii in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis communitum (1638). (cyt.: Ax Actis Actorum Erasmi Kretkowski extractum - 1683).
- Ex Actis Actorum per Illustrissimi Ac Admodum Reverendi Domini Erasmi Kretkowski Canonici, Vicarii in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis extractum et sigillo Illustrissimi Reverendissimi Domini Francisci de Potkana Potkański, Dei et Apstolicae Sedis Gratia Episcopi Patarensis Suffraganei, Canonici, Vicarii in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis communitum (1626 r.). (cyt.: Ex Actis Actorum Erasmi Kretkowski extractum – 1626).
- Ex Libri Iurium Ecclesiae Parochialis in Sosnka compact extractum (1445 r.).
- Liber Memorabilium Ecclesiae Sosnensis ab Anno Domini 1746.
- Metrica Baptisatorum Ecclesiae Parochialis in Sosnka 1645-1797.
- Metrica Copulatorum Ecclesiae Parochialis in Sosnka 1645-1705, 1725-1797.
- Metrica Mortuorum Ecclesiae Parochialis in Sosnka 1725-1798.
- Opis parafii Sanka sporządzony przez ks. Wawrzyńca Sitowskiego (1790 r.).
- Register skradzionych rzeczy kościelnych (1795 r.).
- Spis majątku kościelnego przekazanego na potrzeby Insurekcji (1794 mr.).
- Tabela dymów z 1789 r.
- Tabela ludności z 1789 r.

II. Źródła drukowane

- Długosz Joannis senioria canonici Cracoviensi: Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis, wyd. Przeździecki A., Cracoviae 1863.
- Elenchus venerabilis cleri dioecensi Cracoviensi 1900.
- Lustracje województwa krakowskiego: 1564, cz. II, wyd. Małecki J., Warszawa 1964.
- Monumenta Poloniae Vaticana, t.1, wyd. Ptaśnik J., Kraków 1913.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680 z aneksem miast według rejestru z roku 1655, red. Inglot S., Wrocław 1959.
- Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M.J. Poniatowskiego z 1787 r., wyd. Kumor B., w: Archiwa, biblioteki i Muzea Kościelne, t. 37(1978), s. 361-400.
- Statua nec non Liber Promotionum philospohorum ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849, wyd. Muczowski J., Kraków 1849.

- Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, cz. II (1416-1450), nr 240, wyd. Kuraś S., Lublin 1973.
- Źródła dziejowe, t.9, wyd. Pawiński A., Warszawa 1886.

B. Opracowania i literatura pomocnicza

- Bukowski J., Dzieje Reformacyi w Polsce. Od jej wejścia do Polski aż do jej upadku, t.1, Kraków 1883.
- Gawęł T., Zinkow J., Kraków i okolice, teren geograficznych i krajoznawczych wycieczek szkolnych, Warszawa 1979.
- Gieysztorowa I., Wstęp do demografii staropolskiej, Warszawa 1976.
- Holzer J.Z., Demografia, Warszawa 1980.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, Województwo krakowskie, red. Szablowski J., Warszawa 1953.
- Kowalczyk J., Wartość źródłowa metryk parafii Serniki (Powiat Lubartów) z lat 1697-1865, w: Przeszość Demograficzna Polski, t.3 (1979), s. 63-113.
- Kracik J., Duszpasterstwo Parafialne w Dekanacie Nowa Góra w pierwszej połowie XVIII wieku, w: Studia Kościelno-historyczne, t.2 (1977), s. 125-282.
- Laberschek J., Leszczyńska-Skrętowa Z., Sikora F., Wiśniewski J., Słownik Historyczno-Geograficzny województwa krakowskiego w Średniowieczu, cz. I, zeszyt 4, Wrocław 1986, s. 686, 754, 771.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., Sikorska F., Słownik Historyczno-Geograficzny województwa krakowskiego w Średniowieczu, cz. I, zeszyt 1, Wrocław 1980, s. 12013.
- Majka J., Socjologia parafii, Lublin 1971.
- Mączyński J., Pamiątka z Krakowa, Opis tego miasta i jego okolic, cz. III, Kraków 1845.
- Materiały do Słownika Geograficzno-Historycznego Województwa krakowskiego w Dobie Sejmu Czteroletniego (1789-1792), red. Semkowicz W., zeszyt 1, Kraków 1939, s. 55.
- Materiały do Słownika Geograficzno-Historycznego Województwa krakowskiego w Dobie Sejmu Czteroletniego (1789-1792), red. Semkowicz W., zeszyt 2, Kraków 1960, s. 287-288.
- Materiały do Słownika Historyczno-Geograficznego województwa krakowskiego w Średniowieczu, Redakcja PAN, Kraków.
- Niesiecki K., Herbarz Polski, t.1, Lipsk 1841.
- Niesiecki K., Herbarz Polski, t.9, Lipsk 1842.
- Polaczek S., Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim, Kraków 1914.
- Ziemia chrzanowska i Jaworzno, red.. Mazaraki M., Kraków 1969.
- Zinkow J., Krzeszowice i okolice, Warszawa - Kraków 1988.

WSTĘP

Minęło już ponad 650 lat od momentu, gdy w Sance powstała parafia. Do tej pory nie doczekałem się jeszcze żadnego opracowania na swój temat mimo tak długiej historii, w ciągu której były i wydarzenia tragiczne, jak na przykład przejście jej przez kalwinów pod koniec XVI wieku. Pragnę w tej pracy zająć się jej dziejami i życiem parafialnym do 1795 r., a więc do III rozbioru Rzeczypospolitej. Ta data została wybrana ze względu na to, iż w wyniku likwidacji państwowości polskiej zmieniły się warunki funkcjonowania parafii, która znalazła się w granicach zaboru austriackiego.

Jest to pierwsza praca na temat dziejów parafii saneckiej. Do tej pory istniały tylko opracowania, w których Sanka była wspominana jednostkowo w ramach szerszych zagadnień. (S. Polaczek, Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim; J. Kracik, Duszpasterstwo Parafialne w Dekanacie Nowa Góra w pierwszej połowie XVIII wieku).

Praca niniejsza została oparta na źródłach archiwalnych, znajdujących się w archiwum parafii Sanka oraz w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Wiele nowych danych wniosły dokumenty wizytacyjne, które pozwoliły prześledzić sprawę przejści kościoła parafialnego przez kalwinów, a później jego odzyskania i restauracji. Ponad to bardzo pomogły w prezentacji miejsc kultu. Szczególne znaczenie miały księgi metrykalne, dzięki którym można było przebadać ruch ludności od 1645 r. W archiwum parafialnych zachowało się dużo kopii różnych dokumentów z okresu staropolskiego. Przyczyniły się one do uzupełniania podstawowych źródeł pracy. Do dziejów parafii w drugiej połowie XVIII wieku wniosła dużo nowego materiału kronika parafialna założona w 1746 r. Pozwoliła ona na przedstawienie wielu danych dotyczących kościoła i jego wyposażenia, życia parafialnego oraz majątku plebańskiego. Ze źródeł drukowanych zostały między innymi wykorzystane rejestry poborowe i lustracje województwa krakowskiego.

Praca niniejsza została ujęta w pięciu rozdziałach. W pierwszym pt. "Zarys historii wsi Sanka i Frywałd do 1795 r." omówiono krótko geografę i historię terenu oraz dzieje obu miejscowości. Rozdział drugi „Powstanie parafii i jej uposażenie” próbuje ukazać jej ramy administracyjne i podstawy gospodarcze. Kolejny rozdział pt. "Miejsca kultu" prezentuje miejsca przeznaczone do szczególnego oddawania czci Bogu, jakimi są kościół i cmentarz. Następnym zagadnieniem jest „Ludność parafii Sanka”. Omówiono tu więc ruch naturalny oraz zróżnicowanie religijne, narodowe i społeczne ludności. Ostatni rozdział pracy przedstawia duszpasterstwo i instytucje parafialne.

Rozdział I

ZARYS HISTORII WSI SANKA I FRYWAŁD DO 1795 ROKU

1. Charakterystyka geograficzna i pradzieje terenu.

Obszar parafii saneckiej należy do krainy geograficznej zwanej wyżyną Krakowską. Dzieli się ona na część Północną i Południową. W tej drugiej wyróżniamy: Bramę Krakowską, Garb Tenczyński i Rów Krzeszowicki. Sanka leży w obrębie Garbu Tenczyńskiego, który ciągnie się od Regulic do Krakowa.

Wznosi się on na wysokość 340-400 m n.p.m.¹. Jego północną granicę stanowi Rów Krzeszowicki. Najwyższym wzniesieniem Garbu jest góra zamkowa w Rudnie (411 m n.p.m.²). Natomiast największym wzniesieniem na terenie parafii jest Golisówka, położona na granicy wsi Sanka i Rybna (388 m n.p.m.). Ukształtowanie tych terenów było modelowane przez bardzo wiele czynników. Działy tu różne siły natury, które wpłynęły na cały krajobraz, a przede wszystkim lodowce i wybuchy wulkanów. Te ostatnie połączone z wylewem magmy, spowodowały powstanie skał zwanych porfirami³. Obszar występowania tego kamienia wyznaczają miejscowości: Sanka, Frywałd, Zalas i Baczyn. Znajdują się tam też tufy porfirowe. Ponadto na budowę geologiczną składają się pokłady od formacji dewońskiej I-rzędowego okresu (paleontologicznego) do formacji kredowej okresu II-rzędowego (mezozoicznego). Zalegają ten obszar również pokłady węgla, piaskowców, wapnia dolomitowego, ogniotrwałej glinki. W okolicach Nawojowej Góry, Brzoskwini, Nielepie i Sanki, gdzie na powierzchni znajdują się lessy, wytworzyły się parowy o spadzistych zboczach i głęboko wciętych, wąskich dnach. Występują tu również formy krasowe. Do nich zalicza się Zimny Dół – miejsce między Mnikowem a Sanką. Jest to „dół blisko sto łokci długi z 10 głęboki, wśród którego wznosi się pagórek⁴”.

¹ T. Gawęł, J. Zinkow, Kraków i okolice, teren geograficznych i krajoznawczych wycieczek szkolnych, Warszawa 1979, z. 16-18.

² Ziemia chrzanowska i Jaworzno, red. M. Mazaraki, Kraków 1969, s.19.

³ Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z.4, s. 771; Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 16 i 20.

⁴ S. Polaczek, Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim, Kraków 1914, s. 27-30; Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 13; J. Mączyński, Pamiątka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic, cz. III, Kraków 1845, s. 223.

Na Garbie Tenczyńskim stoki wysoczyzn i zbocza starych dolin porozcinane są siecią dolinek. Najdłuższa z nich jest dolina Sanki. Od źródeł rzeki w Sance i Zalasio aż do Mnikowa liczy ona 10 km. Potok Sanka powstaje z dwóch źródłowych potoków: Zalaski (wypływa poniżej kościoła w Zalasio) i Sanki (wypływa od strony południowej wzgórza koło dawnego dworu). Potoki te łączą się w jeden we wsi Frywałd tworząc Sankę. W średniowieczu nazywano ją Wielką Rzeką⁵. W tejże dolinie znajduje się 5 jaskiń⁶.

Nazwa wsi Sanka (Sosnka), Zalas, Poręba wskazuje, że okolica ta w przeszłości była lesista. Pozostałości owych lasów są widoczne i dzisiaj. Roczne opady na tym obszarze wynoszą około 650-750 mm. Temperatura roczna sięga 8 stopni Celsjusza. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec (17, 18,5 stopni Celsjusza). Przeważają wiatry północno-zachodnie, północne i wschodnio – północne⁷.

Najwcześniejsze ślady pobytu ludzi na tym terenie pochodzą z okresu paleolitu. Dowodem ich obecności jest jaskinia nad Samcowym Polem na Baczynie. Ślady kultury łużyckiej pozostały w Kwaczale i Rudawie, gdzie odkryto groby z tego okresu. Ludność wówczas prowadziła osiadły tryb życia, uprawiała ziemię i hodowała zwierzęta. Kolejnymi władcami tych terenów stali się Scytowie (okres łątyński i rzymski), a następnie Celci, którzy w Polsce południowej przebywali w latach 300-150 przed Chrystusem⁸.

Również na obszarze samej parafii istnieją ślady wczesnej obecności ludzi. Prawdopodobnie na szczycie grupy skalnej Wapienna Góra (około 1,5 km na północny-wschód od dawnego dworu) znajdowała się przedhistoryczna osada lub nawet grodzisko⁹. Natomiast we Frywałdzie, który należy do parafii saneckiej, odkryto całopalne cmentarzysko wczesnośredniowieczne¹⁰.

W X wieku po Chrystusie prawdopodobnie tereny te znalazły się w obrębie Wielkich Moraw, a zamieszkałe były przez plemię Wiślan¹¹. Za panowania Bolesława Chrobrego obszar ten wszedł w granice państwa Polan. Mocą testamentu księcia Bolesława Krzywoustego od 1138 roku stał się on częścią składową krakowskiej dzielnicy senioralnej. Do końca I Rzeczypospolitej ziemie te należały do państwa polskiego¹².

2. Frywałd i Sanka – wsie szlacheckie

Wieś Frywałd położona jest w górnym odcinku Doliny Sanki, u zbiegu dwóch potoków źródłowych tej rzeki, tworzących kotlinę. Miejscowość ta powstała prawdopodobnie

⁵ J. Zinkow, Krzeszowice i okolice, Warszawa 1988, s. 79.

⁶ Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 14.

⁷ Tamże, s. 24-24 i 55.

⁸ Tamże, s. 125-126 i 130-131.

⁹ J. Zinkow, dz. cyt., s. 5.

¹⁰ Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 4, s. 686.

¹¹ Y. Gawel, J. Zinkow, dz. cyt., s. 32.

¹² J. Zinkow, dz. Cyt., s.5.

jako kolonia niemiecka. Wnosić to można po samej nazwie wsi, jak i z miejscowej tradycji. W sąsiednich osadach mieszkańców Frywałdu nazywano „Brandeborami”. Pierwszy raz nazwa tej miejscowości została wymieniona w 1288 r. Prawdopodobnie w okresie najazdów tatarskich w latach 1241 i 1256 pewne grupy Tatarów pozostały w Zalasiu i Frywałdzie jako jeńcy. Część tej drugiej wsi pod lasem Zwierzyniec nosi nazwę „Tataruchy”. Do tej pory występują też nazwiska Tataruchów i Tatarskich¹³.

Na przełomie wieków XIV i XV właścicielem Frywałdu był Andrzej z Zalasu. W 1400 r. pożyczył on od Szymka z Połajowic 500 grzywien. Zastawem tej pożyczki był Zalas i Frywałd, a ręczyli Pielosz z Brodów i Zawisza z Wierzchowiska. Następnie wieś ta w ciągu wieków wchodziła w skład dóbr tenczyńskich. W 1460 r. Frywałd i połowę Zalasu kupił Jan z Tęczyna za 400 grzywien. W 6 lat później Andrzej z Tęczyna, kasztelan Wojnicki, darował swemu bratu Zbigniewowi, podkomorzemu krakowskiemu zamek Teczyn z wsiami. Wśród nich znalazł się i Frywałd. W 1504 r. Jan i Andrzej synowie Zbigniewa, podzielili pomiędzy siebie majątek, jaki zostawił im ojciec oraz ich stryj Andrzej, kasztelan Wojnicki. Po przeprowadzeniu spadku Andrzej wszedł w posiadanie zamku teczyńskiego. Również do jego dóbr włączony został Frywałd. Ów Andrzej już jako wojewoda sandomierski zostawił Wincentemu Świdawie z Szamotuł, swoje włości należące do dóbr teczyńskich, za 3000 florenów. Rok później, czyli w 1528 r. dług został spłacony i majątek wrócił do poprzedniego właściciela¹⁴.

Następny podział majątku rodu Teczyńskich miał miejsce w 1553 r. Wtedy to pod sądem grodzkim w Krakowie jedną część klucza Teczyńskiego otrzymał Andrzej, wojewoda lubelski, a drugą Stanisław, kasztelan lwowski. On też wziął w posiadanie Frywałd¹⁵. Wieś ta do końca interesującego nas okresu należała do klucza teczyńskiego.

W 1564 r. Frywałd posiadał 1,5 łana ziemi¹⁶. W 1581 r. było 2,25 łana¹⁷. Rejestry poborowe z 1680 r. mówią o takim samym areale co poprzednio, z którego płacono 81 florenów i 1 koło dorocznego, z którego płacono 14 fl. i 12 g. podatku¹⁸. Następował więc w tych latach wzrost ilości ziemi uprawnej.

Oprócz rolnictwa, które było głównym źródłem utrzymania dla ludności, rozwinęło się garncarstwo. Było to najstarsze rzemiosło na tych terenach. Przebadane archiwa dóbr Teczyńskich poświadczają, że i we Frywałdzie garncarstwo stanowiło ważne źródło utrzymania mieszkańców¹⁹.

Wieś Sanka położona jest na wierzchołku Garbu Teczyńskiego, w jego centralnej części, która osiąga wysokość 300 m n.p.m. Najwyższe wzniesienie to Wielka Góra w pobliżu przysiółka Głuchówki. Miejscowość ta leży przy drodze z Krzeszowic do Rybnej²⁰.

¹³ Tamże, s. 81 i 88.

¹⁴ Sł. Hist.-Gegr., cz. I, z. 4, s. 686.

¹⁵ Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 141.

¹⁶ Lustr. 1564, s. 74.

¹⁷ S. Polaczek, dz. cyt., s. 265.

¹⁸ Rejestr 1680, s. 36.

¹⁹ Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 388-389.

²⁰ J. Zinkow, dz. cyt., s. 87; S. Polaczek, dz. cyt., s. 264.

W źródłach z XIV i XV wieku wieś ta była wymieniana jako: Sosca, Szosznka, lub podobnie²¹. Nazwę miejscowości wzmiankowano w związku ze Stanisławą ze Sanki, córką Boguty i Rosławy, już w 1269 r.²². W latach 1325-1327 wieś była szacowana na 3 grzywny²³. Wówczas to dziedzicami Sanki byli Toporczykowie. Oni też wybudowali kościół parafialny²⁴. W II połowie XIV wieku właścicielem tej posiadłości był Andrzej, syn Grzegorza z Morawicy, który w 1357 r. zatwierdził granicę między swoją posiadłością, a Baczynem i Rybną, należącymi wówczas do klasztoru tynieckiego²⁵. Pod koniec XIV wieku część Sanki posiadał Filip z Piotrowic. W 1400 r. Grzegorz i Jan z Morawicy dziedziczyli wieś 1/6 części²⁶. Następnym już samodzielnym właścicielem tej posiadłości stał się Stanisław Sośniecki herbu Topór²⁷. W 1471 r. nastąpiło następne rozgraniczenie Sanki, należącej do braci Grzegorza i Stanisława od wsi Baczyn²⁸.

Przed 1490 r. w Sance pod uprawą było 5 łanów ziemi. Przez następne kilka lat następowało zmniejszenie areału ziemi przeznaczonej do uprawy rolnej. Dopiero w 1499 r. nastąpił powrót do stanu poprzedniego²⁹. Dane pochodzące z 1564 r. mówią znowu o spadku powierzchni ziemi uprawnej do 3,5 łana³⁰. Niecałe 20 lat później używano obszar wielkości 6 łanów³¹.

W 1581 roku nastąpiła zmiana właściciela wsi. Sankę odziedziczył wówczas Marcin Świerczowski³². Wpisał się on niechlubnie w historię parafii tym, że doprowadził do zmiany kościoła na zbór kalwiński, który następnie okradł³³. W połowie XVII wieku posiadał Łukasz Kochański. W tym czasie Sanka miała 3 łany uprawne i 3 puste³⁴.

W ostatnim okresie niepodległości I Rzeczypospolitej Sanka była podzielona między dwóch właścicieli. Tak na przykład tuż przed II rozbiorem południową część wsi posiadał Kasper Gołuchowski, stolnik mielnicki, a część północną Ignacy Bobrowski, cześnik oświęcimski³⁵. W związku z owym podziałem w użyciu były dwie nazwy: Wielka Sanka (tu był kościół) i Mała Sanka (tu był dwór). Stąd również powstało powiedzenie: „Wielki Pan z Małej Sanki”³⁶.

²¹ MPV, t.1, s. 202; LB, t.2, s. 45.

²² Mat. do Sł. Hist.-Geogr. (PAN).

²³ MPV, t.1, s. 202.

²⁴ S. Polaczek, dz. cyt., s. 262.

²⁵ Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 1, s. 12.

²⁶ Mat. do Sł. Hist.-Geogr. (PAN).

²⁷ LB, t.2, s. 45.

²⁸ Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 1, s. 12.

²⁹ Mat. do Sł. Hist.-Geogr. (PAN): 1496 r.-4,5 łana, 1498 r.- 4 łany, 1499 r.-5 łanów i 1 łan pusty.

³⁰ Lustr. 1564, s. 74.

³¹ S. Polaczek, dz. cyt., s. 265.

³² Tamże.

³³ J. Bukowski, Dzieje Reformacji w Polsce. Od wejścia jej do Polski aż do jej upadku, t.1, Kraków 1883, s. 647.

³⁴ Rejestr 1680, s. 36.

³⁵ Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.2, s. 287.

³⁶ J. Zinkow, dz. cyt., s. 87.

Rozdział II

POWSTANIE PARAFII I JEJ UPOSAŻENIE

1. Erekcja, granice i przynależność administracyjna parafii Sanka

Aby parafia mogła prawnie zaistnieć musi zostać erygowana przez władzę kościelną, która również wyznacza jej terytorium. W przypadku parafii saneckiej nie zachowały się dokumenty, które stwierdzałyby dokładną datę jej powstania. Na pewno nastąpiło to przed rokiem 1325, ponieważ od tego roku Sanka jest wymieniana w rejestrach świętopietrza³⁷. Z powodu braku aktu erekcyjnego trudno mówić o granicach parafii jakie zostały wyznaczone. Dopiero na podstawie późniejszych źródeł da się ustalić, że okręg parafialny obejmował wsie: Sanka, Frywałd, bór (część Baczyna)³⁸. Parafia sanecka graniczyła z takimi parafiami jak: Rybna, Morawica, Zalas i Poręba Żegoty³⁹. Jeśli chodzi o granice okręgu parafialnego to można przyjąć, że pokrywały się z granicami miejscowości ościennych.

Najwięcej problemów sprawiała granica z parafią zalaską, z powodu której toczył się spór przez bez mała trzy wieki. Pierwsze wzmianki o nią pochodzą z 10.04.1445 r., gdy u Derśława z Borżniowa, archidiakona i kanonika krakowskiego, stawili się proboszczowie Marcin z Zalasu i Jan z Sanki w sprawie przynależności kościelnej Frywałdu. Pod karą 100 grzywien obie strony zobowiązały się do zgody, a przedmiot sporu został przyznany parafii saneckiej⁴⁰. Konflikt ten uległ później złagodzeniu i nie dotyczył już całej miejscowości, a tylko dwóch domów, do których zgłaszał nadal pretensje proboszcz Zalasu. Dnia 23.11.1666 r. oficjał generalny krakowski wydał w tej sprawie korzystny dekret dla parafii w Sance. Ale jeszcze w 1704 r. proboszcz, ks. Adam Wielgosz musiał upominać się o jego realizację⁴¹.

W 1471 r. granica parafii saneckiej i morawickiej przebiegała od kopca narożnego wschodniego między Sanka i Rybną w kierunku północnym. Poprowadzono ją do padółu Kamionka i Zimnego Dołu. Następnie dochodziła do lasu zwanego Lasek, gdzie skręcała w kierunku zachodnim i kończyła się przy młynie Baczyńskim, należącym do parafii w Morawicy. W 1579 r. rozgraniczenie między parafiami rybieńską i sanecką zostało wytyczone od kopca narożnego przy ścianie zachodniej Rybnej i dochodziło do góry Golisówka (Wielka Góra – 38 m. n.p.m.). Granica wspinała się na nią i wchodząc w las skręcała na prawo do potoku Stok. Kolejne kopce usypano po drugiej stronie strumienia aż do łąki Głuchówka⁴².

³⁷ MPV, t.1, s.202.

³⁸ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 67.

³⁹ Opis par. (1790).

⁴⁰ APS, Ex Libro Iurium Ecclesiae Parochialis In Sonska compacto extractum (1445r)

⁴¹ APS, Ex Actis Actorum Administrations Sede vacante Episcopatus Cracoviensis Extractum-1704; J. Kracik, Duszpasterstwo Parafialne w Dekanacie Nowa Góra w pierwszej połowie XVIII wieku, w: Studia Kościelno-historyczne, t.2, Lublin 1977, s. 218.

⁴² Sł. Hist-Geogr., cz. I, z.1, s. 12-13; Sł. Hist.-Geogr., cz. I, z. 4, s.754 i 771.

W pierwszej fazie swego istnienia parafia w Sance należała do dekanatu zatorskiego⁴³. Nie trwało to jednak długo, ponieważ został utworzony nowy dekanat nowogórski, który po raz pierwszy pojawił się w wykazach kolektorów świętopietrza w 1335 r. Od tego czasu parafia sanecka wchodziła w jego skład. Granicznymi dekanatami były: proszowicki, siewierski, zatorski i lelowski⁴⁴. Parafia w Sance w ramach swej przynależności kościelnej należała do archidiaconatu i oficjałatu krakowskiego. Jeśli chodzi o administrację państwową to była podporządkowana województwu i powiatowi krakowskiemu⁴⁵.

Wizytacja z 1617 r. podaje iż parafia sanecka była inkorporowana wówczas do parafii rybieńskiej. Było to związane prawdopodobnie z brakiem kapłana w Sance, ponieważ w tym dokumencie zamieszczono informację, że kościół pozostał nadal parafialnym⁴⁶. Kolejna wizytacja z 1644 r. już nic na ten temat nie wspomina, a w jej świetle trzeba stwierdzić, że życie parafialne było już unormowane⁴⁷.

2. Majątek beneficjalny

Z powodu braku aktu erekcyjnego i donacyjnego trudno mówić o pierwotnym uposażeniu parafii. Na pewno musiała ona otrzymać ziemię i zapewne dziesięciny. Pierwsza informacja na temat dochodów kościoła pochodzi z 1422 r. Wówczas to 18 sierpnia owego roku Wojciech Jastrzębiec biskup krakowski potwierdził parafii w Sance dziesięciny z ról i łąnów sołtysich w Grojcu, jakie nadał jej Stanisław, sołtys z Morawicy. Dochód ten miał być pobierany z 4 łąnów. We wspomnianym dokumencie jest wymienione imię pap. Eugeniusza IV, którego pontyfikat trwał w latach 1431-1447. Z tego powodu nadanie to wydaje się być podejrzanym. Wyjaśnieniem niezgodności dat mógłby być tylko błąd przepisującego⁴⁸.

Według Długosza wszyscy zagrodnicy w Sance dawali dziesięciny snopowe na kościół i plebana. Ponadto proboszcz miał własne pola i łąkę na swój użytek⁴⁹. Acta officialia z 1504 r. mówią również o ziarnie jakie według dawnego zwyczaju składano proboszczowi po św. Błażeju⁵⁰.

Sprawy majątkowe parafii nie były jednak dobrze uporządkowane skoro wizytacja z 1617 r. nakazała notować w księdze wszystkie zbiórki kościelne oraz dziesięciny. Nad to zobowiązano proboszcza do robienia corocznych rachunków na II niedzielę Wielkiego Postu⁵¹,

Konsekwencją sporu granicznego między parafiami w Sance i Zalasie były również problemy związane z dziesięcinami pobieranymi z Frywałdu. Ks. Paweł Zapartowicz, proboszcz zalaski w dniu 188.12.1626 r. wniósł skargę na mieszkańców owej wsi oraz Zalasu z powodu nie oddania przez nich dziesięciny snopowej z pól i gruntów ornych. Chciał ich do tego zmusić, ale sprzeciwił się temu Marcin Sypniewski, prawny zastępca Zygmunta

⁴³ MPV, t.1, s. 301.

⁴⁴ J. Kracik, dz. cyt., s. 139; MPV, t.2, s. 187; AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 321.

⁴⁵ AKMK, Tab. Zał.-8.

⁴⁶ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

⁴⁷ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 65-67.

⁴⁸ Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, cz. II, (1416-1450), nr 240, wyd. S. Kuraś, Lublin 1973, s. 65-67.

⁴⁹ LB, t.2, s. 45

⁵⁰ AKMK, A. off., vol.24, s. 532; AKMK, A. off., vol. 27, s. 151.

⁵¹ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

Świerczowskiego, właściciela Sanki. Złożył on oświadczenie, że w przypadku Frywałdu dziesięcina należy się kościołowi saneckiemu⁵². Konflikt ten został zakończony przez proboszcza Stefana Świerczowskiego, który przedstawił dnia 1.03.1638 r. przed sądem kościelnym dokument wystawiony przez biskupa Marcina Szyszkowskiego przyznający dziesięcinę z Frywałdu plebanowi w Sance⁵³. Jednak proboszcz z Zalusu pobierał ją nadal od dwóch osób: młynarza i zagrodnika w zamian udzielając im sakramentów. Dekret z wizytacji z 1728 r. polecał rozpocząć w tej sprawie proces w krakowskim sądzie kościelnym⁵⁴. Problem ten później już nie wracał. Prawdopodobnie został rozstrzygnięty pozytywnie dla proboszcza w Sance.

Dziesięcinę z pól dworskich pleban musiał zwozić sobie we własnym zakresie. Natomiast chłopci mieli to czynić swoim transportem⁵⁵.

Według danych pochodzących z drugiej połowy XVIII wieku pola plebańskie miały powierzchnię około 350 zagonów. Znajdowały się one obok kościoła i plebanii, rozciągając się od miejsca zwanego Zapaściami do miejsca zwanego Krzyk⁵⁶.

Do tego uposażenia w ziemi oraz dziesięcin w 1666 r. doszedł zapis w wysokości 3000 złp. z Opatkowic Pojałowskich. Dochód z tej kwoty wynosił 210 złp. W stosunku rocznym⁵⁷. Ponadto istniała skarbona kościelna, która znajdowała się pod kluczem plebana i dawała 15 złp. Dochodu. Pod koniec XVIII wieku całe beneficjum dawało 800 złp. Roczno dochodu⁵⁸.

W 1789 r. na polach plebańskich było 25 osób. W tym: 7 ludzi luźnych (3 kobiety i 4 mężczyźni) i 18 komorników (5 mężczyzn i 5 kobiet z 4 synami i 4 córkami). Proboszcz dawał komornikom grunt do własnej uprawy. Byli oni zobowiązani do jednego dnia pańszczyzny w tygodniu na polach plebańskich⁵⁹.

Tabela 1⁶⁰
Inwentarz plebański (1760r)

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Konie	2 (stare, 1 ślepy)
Woły	2
Krowy	6
Cielęta	1
Jałówki	1
Wóz konny	1
Brony	2
Pług	1

⁵² APS, Ex Actis Actorum per Illustrissimi Ac Admodum Reverendi Domini Erasmi Kretkowski extractum – 1626.

⁵³ APS, Ex Actis Actorum Erasmi Kretkowski extractum-1638.

⁵⁴ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, s. 296 i 298.

⁵⁵ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, s. 295; APS, Opis par. (1790).

⁵⁶ APS, Liber Mem., s. 32; APS, Opis par. (1790).

⁵⁷ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, s. 296; AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 572.

⁵⁸ APS, Opis par. (1790).

⁵⁹ APS, Tabela dymów z 1789 r.; APS, Tabela ludności z 1789 r.

⁶⁰ APS, Liber Mem., s. 32.

Stodoły 2

Tabela 2⁶¹
Inwentarz plebański (1783r)

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Woły	4
Krowy	6
Wóz konny	1
Brony	2
Pług	1
Radło	1
Stodoły	2

Z zestawienia obu tabel wynika, że w ciągu 23 lat inwentarz uległ zmniejszeniu.

⁶¹ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 572-573

Rozdział III

MIEJSCA KULTU

1. Kościół

Aby parafia mogła normalnie funkcjonować i spełniać swe zadania, potrzebne są miejsca, gdzie może być sprawowany kult Boży. Temu celowi służy kościół parafialny. Trudno ustalić datę wybudowania kościoła w parafii Sanka, albowiem nie zachowały się dokumenty na ten temat. Schematyzm z 1900 r. podaje, że fundatorem kościoła był ktoś nieznany. Jako datę zbudowania go przyjęto rok 1323⁶². Jest to prawdopodobne, ponieważ Monumenta Poloniae Vaticana wymieniają parafię Sanka w 1325r. jako płacącą świętopietrze⁶³. Należy więc przyjąć, że już wówczas istniało zorganizowane życie parafialne, a więc i kościół. Pierwszą informację na temat tej świątyni przekazał około 1470r. ks. Jan Długosz. W Liber beneficiorum zapisał on, że kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła jest murowany. Jako materiału budowlanego użyto białego kamienia. Najprawdopodobniej chodziło tu o wapień, którego występowanie w tych okolicach jest bardzo pospolite. W czasach pisania Liber beneficiorum właścicielem wsi był Stanisław Sośniecki Toporczyk (herbu Topór)⁶⁴. Na tej podstawie można wnioskować, że któryś z Toporczyków był owym nieznanym fundatorem kościoła, ponieważ ten ród posiadał wieś Sankę w tym czasie. Na temat architektury i wyposażenia tej świątyni do XVII wieku, niestety, nic nie można powiedzieć.

W 1581 r. wieś Sankę odziedziczył Marcin Świerczewski herbu Topór, był więc z rodziny Toporczyków⁶⁵. Jak podaje wizytacja z 1598 r. ów nowy dziedzic sprofanował kościół parafialny, zamieniając go w zbór kalwiński i powierzając zarządzanie nim niejakiemu Jakubowi heretykowi. W wyniku przejścia parafii przez innowierców budynek kościelny został „omni decore spoliata”. Co mogło być motywem tego aktu dokonanego przez Marcina Świerczewskiego? Najprawdopodobniej chodziło tylko o majątek kościelny, który zagarnął dla siebie. Profanator bowiem przyłączył chłopów plebańskich do dworu, a z kościoła przywłaszczył sobie srebro i sprzęty⁶⁶. Stan taki nie mógł jednak trwać długo, ponieważ Marcin Świerczowski zmarł w 1591 r., o czym świadczyła płyta nagrobna z

⁶² Elenchus venerabilis cleri dioecensi Cracoviensi 1900, s. 95.

⁶³ MPV, t.1, s. 202.

⁶⁴ LB, t.2, s. 45.

⁶⁵ S. Polaczek, dz. cyt., s. 265; K. Niesiecki, Herbarz Polski, t.8, Lipsk 1841, s. 578.

⁶⁶ AKMK, AV Cap-65, visit. 1598, s. 416.

piaskowca umieszczona w kościele⁶⁷. Na tej podstawie można nawet przypuszczać, że ów człowiek przed śmiercią wrócił na łono kościoła.

Kolejna wizytacja w 1602 r. dokładniej opisuje zniszczenia, jakich dokonano w świątyni. Nie było wówczas nawet ołtarza. Zrabowano wszystkie obrazy. W suficie drewnianym były dwie dziury, a dach budynku został określony jako zły. Drzwi pozostały tylko jedne⁶⁸.

Wizytacja z 1598 r. wspominała, że syn Marcina, Zygmunt Świerczowski, pozostał katolikiem i on to miał być odnowicielem kościoła⁶⁹. Według wizytacji z 1617 r. istniał drewniany kościół parafialny. Restaurował go Z. Świerczowski. Wprawdzie dach od północnej strony nie był jeszcze zły, ale zalecono go naprawić⁷⁰. Powstaje pytanie czy ów kościół był rzeczywiście drewniany?

Do tej pory przyjmowano, iż obecny kościół został zbudowany w latach 1618-1624. Ale czy tak było istotnie? Istniejące akta wizytacyjne z lat 1598, 1602 i 1644 wydają się przeczyć temu pogładowi. Żadna z wizytacji nie mówi o całkowitym zburzeniu kościoła do fundamentów. Wprawdzie w 1617 r. zapisano, że kościół parafialny był drewniany, ale w świetle wizytacji poprzednich (z lat 1598 i 1602), wydaje się to być pomyłką. Mówią one wyraźnie tylko o wewnętrznych zniszczeniach budynku, który według J. Długosza był murowany oraz o złym stanie dachu, nic nie wspominając o tym, że ściany świątyni zostały rozebrane. Wynikałoby z tego, że raczej chodziło o restaurację kościoła, być może związaną z jakąś przebudową, a nie z budową nowego. Poświadczałyby to kolejna wizytacja z 1644 r., która przekazuje informację, że świątynia w owym czasie była murowana i dodaje, iż jej dach został naprawiony, co wiązałoby się z zaleceniem wizytacji z 1617 r., nakazującej jego reperację i odnosiłoby się do tego samego budynku⁷¹. Należy więc przyjąć, że obecny budynek kościelny, a przynajmniej jego ściany pochodzą z początków XIV wieku.

Ów odnowiony kościół pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła został konsekrowany dnia 5.10.1626 r. przez biskupa Tomasza Oborskiego, biskupa pomocniczego krakowskiego⁷². Jego wymiary zostały określone następująco: 20 łokci długi i 10 szeroki⁷³. Świątynia jest orientowana. Małe prezbiterium zostało zamknięte półkolisto. Nawa jest prostokątna, a jej wschodni szczyt został zazębiony. Wieżę kwadratową wybudowano od zachodniej strony kościoła. Pokrycie świątyni jest namiotowe z latarnią pośrodku⁷⁴.

W następnych latach najwięcej kłopotów sprawiał dach kościoła. W 1725 r. z powodu zaniedbań doszło do tego, że woda w czasie deszczy lała się do wnętrza. Dopiero w 1751 r.

⁶⁷ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, Województwo krakowskie, red. J. Szablowski, Warszawa 1953, s. 127-128.

⁶⁸ AKMK, AV Cap-20, visit. 1602, s. 34.

⁶⁹ AKMK, AV Cap-65, visit. 1598, s. 416,

⁷⁰ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

⁷¹ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 65; przypis 70.

⁷² AKMK, Tab. Zał.-8.

⁷³ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 569-570.

⁷⁴ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 127-128.

pokryto świątynię i dzwonnice na nowo. W tymże roku zbudowano nową kruchtę (babieniec), do której założono podwójne dębowe drzwi. Pod 1760 r. w kronice parafialnej zapisano, że powała, zrobiona z desek, uległa zgniciu. Posadzka wówczas wykonana była z cegieł, a kościół ogrodził parkanem z trzema bramami (od zachodu, wschodu i północy) ks. Jan Wojnarowicz⁷⁵. W 1769 r. wymieniono w nim podsiębitkę, a rok później dokonano kolejnej reperacji dachu i pokryto go gontem. Do kościoła prowadziły trzy wejścia: główne pod wieżą od strony zachodniej, boczne od strony północnej z kruchtą (babieńcem) i od strony południowej. To ostatnie zostało później zamurowane⁷⁶.

Zakrystia znajdowała się od strony północnej przy prezbiterium. Naprzeciwko niej był skarbczyk kościelny, w którym przechowywano sprzęt kościelny. Dach pokrywał gont, a podłogę wykonano z desek. Później wymieniono je i położono posadzkę⁷⁷.

Wizytacja z 1602 r. podała, że na drewnianej dzwonnicy wisały 2 dzwony⁷⁸. Wieża ta jednak uległa pewnemu zniszczeniu, zwłaszcza jej dach⁷⁹. W 1644 r. były już 3 dzwony na dzwonnicy oraz jeden na kościele⁸⁰. Wieża, na której wisały dzwony, znajdowała się od strony zachodniej, nad wejściem głównym. W 1783 r. nastąpiła jej rekonstrukcja. Po przebudowie dolna część dzwonnicy była murowana, a górna drewniana⁸¹. Ks. Wawrzyniec Sitowski w 1790 r. przekazał informację o tym, iż na owej wieży wisały 3 dzwony (w tym 2 stłuczone) i że zostały poświęcone wraz z kościołem, czyli w 1626 r. Świątynia posiadała również sygnaturkę⁸².

Kościół w Sance był również wyposażony w organy o sześciu głosach. W 1736 r. zostały one wyremontowane przez niejakiego Popiołka z Krakowa za 36 złp. Ponowna reperacja nastąpiła w 1779 r. za sumę 90 złp. Założono wówczas nowe miechy⁸³. Prawdopodobnie w czasie tego remontu dołożono jeszcze jeden głos. Do takiego wniosku skłaniają dane wizytacyjne z 1783 r., które mówią o organach siedmiogłosowych⁸⁴.

Kościół parafialny w Sance posiadał trzy ołtarze: główny, św. Jakuba Apostoła i dwa boczne (Najświętszej Maryi Panny i św. Anny)⁸⁵. Wizytacja z 1617 r. wspomina, że przy ołtarzu w nawie głównej nie wolno było odprawiać Mszy św. ze względu na brak odpowiedniego portatylu. Z powodu braku pieczęci biskupiej nakazano usunąć i wyrzucić portatył, który był do tej pory⁸⁶. Te trzy ołtarze były murowane i konsekrowane, a w ołtarzu głównym przechowywano Najświętszy Sakrament. W 1729 r. ołtarz ten wyzłocono. Funduszy na renowację udzielił Jan Łazik w wysokości 370 złp. Restauracji dokonał malarz Józef

⁷⁵ APS, Liber Mem., s. 10, 19-21, 29.

⁷⁶ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570; APS. Descriptio (1784r.), s.1.

⁷⁷ APS, Opis par. (1790).

⁷⁸ AKMK, AV Cap-20, visit. 1602, s. 34.

⁷⁹ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

⁸⁰ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 65.

⁸¹ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 127-128.

⁸² APS, Opis par. (1790).

⁸³ APS, Liber Mem., s. 11, 16, 45.

⁸⁴ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570.

⁸⁵ PAS, Liber Mem., s.11.

⁸⁶ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

Komonicki z Krakowa za sumę 418złp. Różnicę ceny pokrył proboszcz, ks. Michał Chmurzyński. Kilka lat później (1736r.) został wykonany nowy ołtarz św. Anny. Snycerz pobrał za to dzieło 156 złp. oraz dopłacono mu zbożem⁸⁷. Tabele Załuskiego wspominają, że w głównym ołtarzu obraz św. Jakuba Apostoła miał srebrną sukienkę⁸⁸. W 1793 r. sprawiono nową, ale miedzianą, wysrebrzaną, z powodu kradzieży poprzedniej. Podobną sukienkę założono na obraz NMP z Dzieciątkiem (1790r.). Wtedy też odnowiono ołtarze boczne⁸⁹. W tym czasie obraz NMP z Dzieciątkiem przeniesiono do ołtarza głównego ze względu na kult, jakim go otaczano. Świadczyły o tym wiszące przy nim wota srebrne (2 duże i 2 małe), korale (5 nitek dużych, 2 nitki mniejsze), krzyżyk srebrny. Obraz ten pochodził z epoki baroku i zaopatrzony był w zasuwę⁹⁰. Ołtarz główny posiadał 2 kolumny okrągłe i 2 kwadratowe, połączane. Z obu stron posągi. Tabernakulum było drewniane, pomalowane na żółto i częściowo złocone. Ołtarz św. Anny znajdował się przy ścianie południowej kościoła, a św. Jakub przy północnej⁹¹.

Do sprawowania kultu Bożego w każdą niedzielę potrzebne są parametry i szaty liturgiczne. Pierwszy dokładny inwentarz tychże został sporządzony w czasie wizytacji w 1644 r.

Tabela 3⁹²
Inwentarz kościelny

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Kielich	1
Krzyż	1
Monstrancja złota, częściowo srebrna	1
Ornaty	8
Kapy	2
Zawieszania na ołtarze	13
Obrusy	13
Alby	2
Komże	2
Ampułki	2
Korporały	4
Bursy	4
Świeczniki miedziane	2
Trybularz miedziany	1
Kropidło	1
Mszały rzymskie	nie podano ilości
Rytuał	1 (stary)

⁸⁷ APS, Liber Mem., s. 15.

⁸⁸ AKMK, Tab. Zał.-8.

⁸⁹ APS, Liber Mem., s. 45-46.

⁹⁰ APS, Liber Mem., s. 11; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 127-128.

⁹¹ APS, Descriptio (1784 r.), s.2.

⁹² AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 66.

Graduały 2

Kolejny spis precjozów kościelnych pochodzi z 1725 r.

Tabela 4⁹³
Srebro kościelne

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Monstrancja	1
Kielichy	2
Puszka na Sanctissimum	1
Puszka do chorych	1
Krzyż	1
Wota	4
Korony na obrazie NMP z Dzieciątkiem	2
Korona i sukienka na obrazie św. Jakuba	1

Wizytacja z 1783 r. przedstawiła bardziej wyczerpujący stan inwentarza kościelnego (tabela 5).

Tabela 5⁹⁴
Sprzęty kościelne

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Srebro:	
Monstrancje	2
Kielichy z patenami	3
Relikwiarz z relikwią św. Jakuba	1
Krzyż mały	1
Lampy z łańcuszkami	1
Wota	5
Sukienka na obrazie św. Jakuba	1
Korona na obrazie św. Anny	1
Ampułki	2
Trybularz z łódką i łyżeczką	1
Puszka do chorych	1
Ornaty:	
Białe	4
Czerwone	4
Zielony	1
Czarne	3
Kapy:	
Biała	1

⁹³ APS, Liber Mem., s. 10-11.

⁹⁴ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 571-572.

Fioletowa	1
Czarna	1
Bielizna:	
Alby	6
Humerały	5
Puryfikatorze	34
Obrusy	23
Ręczniki	2
Ręczniczki	12
Korporały	19
Księgi:	
Mszały	3
Mszały rekwalne	2

Po wizytacji w 1783 r. proboszcz, ks. Wawrzyniec Sitowski uzupełnił zbiór ksiąg o 2 nowe mszały, 2 mszaliki rekwalne, rytuał, antyfonarz, psalterz, graduał, rytualik do chorych i ewangeliarz⁹⁵.

W dniu 20.06.1794 r., po wybuchu Powstania Kościuszkowskiego, przekazano część majątku kościelnego z parafii Sanka na potrzeby Insurekcji. Owe precjoza zostały złożone na ręce dziekana nowogórskiego. Były to naczynia liturgiczne i przybory wykonane ze srebra: kielich, monstrancja, krzyż mały, lampa z łańcuszkiem, wota, ampulki i trybularz z łódką⁹⁶.

Budynek kościelny ze względu na zgromadzone w nim drogocenne wybory jubilerskie zawsze stanowił cel złodziejskich włamań. Nie ustrzegła się tego i świątynia w parafii saneckiej. W 1730 r. syn poddanego plebańskiego włamał się do zakrystii i zabrał z niej srebrny krzyż, spód od kielicha i część trybularza. Złapano go dopiero w Krakowie i osadzono w więzieniu na Ratuszu. Niestety, zdołano odzyskać tylko części połamanego już krzyża, których wartość została oszacowana na 1 grzywnę srebra. Siedem lat później, w czasie Świąt Wielkanocnych, tym razem poddany dworski, po wyłamaniu progu świątyni, dostał się do jej wnętrza i skradł skarbonę kościelną oraz 24 świece. Został jednak ujęty i ukarany. Za swój czyn otrzymał 6 plag we dworze i musiał zapłacić 50 złp. na kościół. Minęły od tego zdarzenia 3 dni i tą samą drogą, kolejny złodziej wdarł się do kościoła. Włamanie to nie skończyło się tylko kradzieżą. Doszło bowiem do profanacji Najświętszego Sakramentu. Kronikarz tak zanotował ten fakt: „I nie mając co w kościele brać, dobył się do cyborium, Sanctissimum wysypawszy na ołtarz, wziął zdrajca pyxidem”. Kolejne włamanie miało miejsce w 1776 r., w sobotę przed Niedzielą Palmową. Złodzieje zrabowali wówczas: bieliznę kościelną, korale i korony z obrazu NMP z Dzieciątkiem⁹⁷.

W 1795 r. sporządzono rejestr rzeczy, które z kościoła parafialnego zostały skradzione.

⁹⁵ APS, Opis par. (1790).

⁹⁶ APS, Spis majątku kościelnego przekazanego na potrzeby Insurekcji (1794r.).

⁹⁷ APS, Liber Mem., s. 15-16 i 45.

Tabela 6⁹⁸

Sprzęty skradzione z kościoła parafialnego

<u>Nazwa</u>	<u>Ilość</u>
Srebro:	
Sukienki z obrazów św. Jakuba i NMP z Dzieciątkiem	2
Puszka	1
Pacyfikał z relikwiami św. Jakuba	1
Kielichy	2
Szaty i bielizna:	
Ornaty	5
Kapy	1
Firanki	3
Alby	2
Obrusy	9
Ręczniki	3

Lista ta uległa jeszcze wydłużeniu, albowiem w Wigilię Bożego Narodzenia tegoż roku dokonano kolejnej kradzieży. Zrabowano wtedy ostatni kielich oraz białą kapę. O tym, że włamanie to miało miejsce po sporządzeniu zamieszczonego wyżej rejestru, świadczą dane z tabeli 5 i 6, dotyczące kielichów⁹⁹.

Te częste kradzieże świadczyły o słabym zabezpieczeniu kościoła. Szczególnym ułatwieniem dla złodziei była dosyć duża odległość świątyni od obszaru zabudowanego wsi.

Na liturgiczne wyposażenie kościoła składają się jeszcze inne sprzęty. Chrzcielnica drewniana ze spiżową miednicą, która istnieje do tej pory, została wymieniona w źródłach już w 1644 r.¹⁰⁰. Ambona klasycystyczna, nie istniejąca obecnie, pochodziła z 1790 r.¹⁰¹ Została wykonana z drewna i pomalowana w dwóch kolorach (czerwonym i żółtym). Na jej szczycie znajdowała się drewniana korona z krzyżem¹⁰². Tabele podały, że w kościele w 1748 r. brakował konfesjonału¹⁰³. Niedobór ów uzupełniono później i sprawiono 2 konfesjonały¹⁰⁴.

Kościół parafialny w 1737 r. otrzymał relikwie swego patrona, św. Jakuba Apostoła. Przywiózł je z Rzymu ks. Józef Popiołek i przekazał w ręce ówczesnego plebana, ks. Michała Chmurzyńskiego, który sprawił do nich srebrny relikwiarz. W późniejszych latach pacyfikał z relikwiami został skradziony¹⁰⁵.

⁹⁸ APS, Register skradzionych rzeczy kościelnych (1785 r.)

⁹⁹ APS, Liber Mem., s. 46; Tabele 5 i 6.

¹⁰⁰ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 66.

¹⁰¹ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 127-128.

¹⁰² APS, Descriptio (1784 r.), s.2.

¹⁰³ AKMK, Tab. Tał.-8.

¹⁰⁴ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570.

¹⁰⁵ APS, Liber Mem., s. 16-17; Tabela 6.

Cechą, która szczególnie wyróżniała kościół w parafii Sanka, były tablice nagrobne wmurowane w wewnętrzne ściany budynku. Podkreślił ten fakt ks. Jan Kracik w swej pracy na temat dekanatu nowogórskiego. Na owych tablicach umieszczani byli dostojnicy, którzy zostali pogrzebani w kościele. Zazwyczaj dołączano do nich portrety zmarłych¹⁰⁶. W sumie w świątyni saneckiej znajdowało się 8 takich tablic. Dwie najwcześniejsze to płyta nagrobna z piaskowca Marcina Świerczewskiego (zm. 1591 r.) i tablica wmurowana na pamiątkę poświęcenia kościoła, a więc około 1626 r. Sześć pozostałych tablic pochodziło z połowy XVII wieku i były to wczesnobarokowe epitafia marmurowe. Upamiętniały one zmarłych z rodzin Kochańskich i Świerczowskich, właścicieli Sanki. Pierwsza z nich to tablica Zygmunta Świerczewskiego (zm. 1640r.), sekretarza królewskiego, z portretem na drzewie, położona przez córkę Zofię z Świerczewkich Kochańską (północna ściana prezbiterium). Podobną ufundowała Anna Kochańska swemu bratu ks. Stefanowi Świerczewskiemu, proboszczowi w Sance. Również ona (Anna) posiadała tablicę z portretem na blasze (zm. 1655r.). W południową ścianę nawy wmurowano epitafium Łukasza Kochańskiego (zm. 1659r.), pisarza ziemskiego krakowskiego, z portretem na blasze, ufundowane przez żonę Zofię. Tablicę Adama Kochańskiego (zm. 1665 r.), dworzanina królewskiego, z portretem na blasze położyła jego żona Katarzyna z Dębian w południowej ścianie prezbiterium. Ostatnie epitafium z portretem na blasze należało do Zofii Kochańskiej¹⁰⁷.

Tabela 7
Wykaz Tablic

<u>Nr</u>	
1.	Marcina Świerczowskiego
2.	Pamiątkowa – poświęcenia kościoła
3.	Zygmunta Świerczowskiego
4.	Ks. Stefana Świerczowskiego
5.	Anny Kochańskiej
6.	Łukasza Kochańskiego
7.	Adama Kochańskiego
8.	Zofii Kochańskiej

Z tych ośmiu tablic można obecnie zobaczyć w świątyni epitafia o numerach: 3, 6 i 7. Natomiast z portretów ocalała tylko podobizna Łukasza Kochańskiego (nr 6).

2. Cmentarz

¹⁰⁶ J. Kracik, dz. Cyt., s. 197.

¹⁰⁷ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 12y7-128; APS, Opis par. (1790).

Innym miejsce świętym, wyłączonym z użytku świeckiego na terenie parafii, był cmentarz. Niewiele na jego temat można powiedzieć. Znajdował się on tuż obok kościoła. Tak jest do tej pory. Sprawozdania wizytacyjne poruszały w związku z nim przede wszystkim kwestie dotyczące jego ogrodzenia.

W 1617 r. polecono je naprawić. Następną wizytacja z 1644 r. wykazała, że ów nakaz został wypełniony¹⁰⁸. W 1728 r. owo ogrodzenie było w tak fatalnym stanie, że ludzie przepędzali przez cmentarz bydło na pastwiska. Dekret wizytacji nakazywał, aby parafian w związku z tym upomnieć z miłością, że czynić tak nie wolno, oraz zobowiązywał właśnie ich do naprawy zniszczonego parkanu i bramy. Ponad to wizytator polecił zbudować kostnicę, czyli miejsce na kości zmarłych, które wydobywano przy kopaniu grobów¹⁰⁹. Nowe ogrodzenie z drewna wokół cmentarza wykonano przed 1783 r. Wybudowano również kostnicę w południowej jego części¹¹⁰. W tym czasie na cmentarzu rosły posadzone liczne drzewa leśne, a ogrodzenie miało duże bramy z mocnymi zamknięciami¹¹¹.

Pod kościołem znajdowała się krypta. Było to drugie miejsce grzebana zmarłych. W tej, która znajdowała się pod prezbiterium, byli pochowani duchowni. Natomiast druga była przeznaczona dla świeckich¹¹². Można przypuszczać, że grzebano w tej krypcie dziedziców wsi.

Rozdział IV

¹⁰⁸ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617. S. 27; AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 65.

¹⁰⁹ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, 2. 297-298.

¹¹⁰ AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570; APS, Opis par. (1790).

¹¹¹ APS, Descriptio (1784 r.), s. 1.

¹¹² APS, Opis par. (1790); APS, Descriptio (1784 r.), s.3.

LUDNOŚĆ PARAFII SANKA

1. Ruch naturalny

W „Demografii” J.H.Holzer ruch naturalny definiuje jako zmiany w stanie cywilnym ludności oraz zmiany w stanie liczbowym na skutek urodzeń i zgonów¹¹³. Rozpatrując zagadnienia demograficzne należy zwrócić szczególną uwagę na takie problemy jak: liczba zawieranych małżeństw, terytorialny i społeczny zasięg doboru małżonków, liczba dzieci pozamałżeńskich¹¹⁴. Do tych zagadnień trzeba jeszcze dodać sezonowość urodzeń, zgonów i ślubów¹¹⁵. Parafia Sanka od początków swej organizacji należała do grupy określonej jako małe parafie wiejskie.

Tabela 8¹¹⁶

Liczba mieszkańców parafii

<u>Lata</u>	<u>Liczba</u>
1644	nie więcej jak 300
1748	169
1783	476
1787	471
1789	457
1790	486
1791	490

Jak wynika z powyższej tabeli, liczba parafian w omawianym okresie nie przekroczyła 500 osób. Zastanawiające są dane z 1748 r., pochodzące z Tabeli Załuskiej. Dlaczego wykazują tak małą liczbę ludności? Trudno na to pytanie odpowiedzieć, ale najprawdopodobniej nastąpiła pomyłka przy wypisywaniu danych do ankiety lub uwzględniono tylko jedną miejscowość parafii.

Następnym problemem badawczym są urodzenia w parafii. Opracowano je na podstawie ksiąg urodzonym i ochrzczonych, zachowanych w parafialnym archiwum za lata 1645-1797.

Tabela 9

¹¹³ J. Z. Holzer, Demografia, Warszawa 1980 r., s.13.

¹¹⁴ J. Majka, Socjologia parafii, Lublin 1971, s. 97.

¹¹⁵ J. Kowalczyk, Wartość źródłowa metryk parafii Serniki (powiat Lubartów) z lat 1697-1865, w: Przeszłość Demograficzna Polski, t. 3 (1979), s. 63-113.

¹¹⁶ Tabela 8 została opracowana na podstawie: AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 66; AKMK, Tab. Zał.-8; AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570-571; Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M. J. Poniatowskiego z 1787 r., wyd. B. Kumor, w: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 37 (1978), s. 396; Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.1, s.55; Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.2, s. 287-288.

Urodzenia w latach 1645-1795

<u>Lata</u>	<u>Liczba urodzeń</u>
1645-1654	85
1655-1664	155
1665-1674	177
1675-1684	150
1685-1694	124
1695-1704	117
1705-1714	146
1715-1724	83
1725-1734	131
1735-1744	85
1745-1754	119
1755-1764	162
1765-1774	152
1775-1784	207
1785-1794	258
1795	18
Razem	2169

W parafii Sanka od 1645 r. do 1795 r. w księdze chrztów zapisano 2169 urodzeń¹¹⁷. Największa ich liczba przypadała na lata 1775-1795. Rekordowe było dziesięciolecie 1785-1794, w czasie którego miało miejsce 258 chrztów. Najmniej dzieci urodziło się w latach 1645-1654, 1715-1724 i 1735-1744. W tych trzech okresach liczba chrztów nie przekroczyła 85.

Zachowane księgi urodzonych i ochrzczonych pozwalają nam podjąć problem płci urodzonych. Prezentuje go tabela nr 10.

Tabela 10
Ilość urodzeń według płci

<u>Lata</u>	<u>Chłopcy</u>	<u>Dziewczynki</u>	<u>Płeć niestwierdzona</u>
1645-1654	66	19	-
1655-1664	85	70	-
1665-1674	94	83	-
1675-1684	86	64	-
1685-1694	48	66	10
1695-1704	62	51	4
1705-1714	74	69	3
1715-1724	45	37	1

¹¹⁷ APS, M. Bap. (1645-1797).

1725-1734	59	72	-
1735-1744	37	47	1
1745-1754	65	54	-
1755-1764	90	71	1
1765-1774	81	71	-
1775-1784	99	108	-
1785-1794	127	130	1
1795	11	7	-
Razem	1129	1019	21

Rozpatrując problem urodzeń ze strony płaci noworodków zauważono, że w rozpatrywanym okresie odnotowano o 110 więcej urodzonych chłopców niż dziewczynek. Dzieci płci męskiej przyszło na świat 1125, a płaci żeńskiej 1019. Niestety nie udało się ustalić płci 21 noworodków z powodu nieczytelnego zapisu w księdze ochrzczonych. W niektórych dziesięcioleciach nastąpiła wyraźna przewaga liczby urodzeń dziewcząt nad chłopcami¹¹⁸. Normalnie powinno się rodzić więcej dzieci płci męskiej niż żeńskiej. Jednak wyższa śmiertelność tych pierwszych powodowała wyrównanie się ich wzajemnego stosunku liczbowego, który w dziesięcioleciu winien wynosić około 107 chłopców na 100 dziewczynek¹¹⁹.

Dalszy problem badawczy w zakresie urodzeń, to ich sezonowość. Przedstawia go niżej zamieszona tabela nr 11.

Tabela 11
Sezonowość urodzeń

<u>Lata</u>	<u>I kwartał</u>	<u>II kwartał</u>	<u>III kwartał</u>	<u>IV kwartał</u>
1645-1654	29	22	14	20
1655-1664	47	35	45	28
1665-1674	55	45	33	44
1675-1684	52	29	36	33
1685-1694	48	24	25	27
1695-1704	40	28	20	29
1705-1714	47	36	25	38
1715-1724	26	8	25	24
1725-1734	51	36	19	25
1735-1744	19	19	17	30
1745-1754	35	27	27	30
1755-1764	66	28	38	30
1765-1774	47	43	29	33
1775-1784	50	52	57	48

¹¹⁸ Tabela 10.

¹¹⁹ I. Gieysztorowa, Wstęp do demografii staropolskiej, Warszawa 1976, s. 252.

1785-1794	65	62	70	61
1795	4	8	3	3
Razem	681	502	43	503

Analiza sezonowości urodzeń wykazuje, że najwięcej dzieci przychodziło na świat w pierwszym kwartale roku (681), a najmniej w kwartale trzecim (483)¹²⁰. Jest to zgodne z naturalną demografią, gdyż ze względu na czas ślubów najczęściej dzieci rodziły się od września do marca¹²¹.

Zapisy metrykalne pozwalają też ustalić rodzenia wielokrotne, co przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 12
Zrodzenia wielokrotne

<u>Lata</u>	<u>Liczba urodzonych bliźniąt</u>
1645-1654	-
1655-1664	2 (dz.+dz.), (ch.+ch.)
1665-1674	3 (ch.+ch.), (ch.+ch.), (dz.+dz.)
1675-1684	-
1685-1694	1 (dz.+dz.)
1695-1704	1 (ch.+ch.)
1705-1714	1 (płeć niestwierdzona)
1715-1724	2 (ch.+ch.), (ch.+dz.)
1725-1734	3 (dz.+dz.), (dz.+dz.), (dz.+dz.)
1735-1744	-
1745-1754	1 (dz.+dz.)
1755-1764	3 (ch.+dz.), (ch.+dz.), (ch.+ch.)
1765-1774	3 (ch.+ch.), (ch.+dz.), (ch.+ch.)
1775-1784	2 (ch.+ch.), (dz.+dz.)
1785-1794	3 (dz.+dz.), (ch.+dz.), (dz.+dz.)
1795	-
Razem	25

Dz. – dziewczynka

Ch. – chłopiec

W omawianym okresie 50 dzieci urodziło się jako bliźnięta. W 5 przypadkach były obu płci, w 10 były płci żeńskiej, a w 9 były płci męskiej. Nie udało się ustalić płci w jednym przypadku z powodu nieczytelnego zapisu¹²².

¹²⁰ Tabela 11.

¹²¹ I. Gieysztorowa, dz. cyt., s. 252.

¹²² Tabela 12.

Inny problem związany z urodzeniami to dzieci pozamałżeńskie. W oparciu o analizę zapisów metrykalnych zagadnienie to przedstawia tabela nr 13.

Tabela 13
Urodzenia pozamałżeńskie

<u>Lata</u>	<u>Liczba</u>
1645-1654	-
1655-1664	1
1665-1674	2
1675-1684	1
1685-1694	-
1695-1704	-
1705-1714	-
1715-1724	-
1725-1734	4
1735-1744	1
1745-1754	-
1755-1764	-
1765-1774	-
1775-1784	-
1785-1794	-
1795	-
Razem	9

Jeśli chodzi o urodzenia ze związków pozamałżeńskich to ich liczba w latach 1645-1795 wyniosła 9. Z tego 4 przypadki miały miejsce między 1725-1734 rokiem¹²³.

Niezwykle ważny problem demograficzny, ale i religijny stanowią małżeństwa. Przypatrzmy się najpierw liczbie zawartych związków małżeńskich w parafii Sanka w latach 1645-1795.

Tabela 14
Śluby w parafii Sanka

<u>Lata</u>	<u>Liczba</u>
1645-1654	20

¹²³ Tabela 13.

1655-1664	31
1665-1674	34
1675-1684	37
1685-1694	25
1695-1704	29
1705	2
1725-1734	24
1735-1744	18
1745-1754	30
1755-1764	30
1765-1774	33
1775-1784	53
1785-1794	42
1795	7
Razem	415

W księdze małżeństw zanotowano 415 ślubów. Niestety, brakuje danych z lat 1706-1724¹²⁴. Ponieważ przeciętnie na rok w omawianym okresie przypada 3,14 ślubów, dlatego można przyjąć, że w ciągu tych brakujących 19 lat zawarto ok. 60 małżeństw. Wynikałoby z tego, że w całym rozpatrywanym okresie w parafii miało miejsce ok. 480 ślubów. Najwięcej małżeństw zawarto w ostatnim dwudziestolecu przed III rozbiorem Polski¹²⁵. Fakt ten miał zapewne wielki wpływ na rekordową ilość w tym okresie¹²⁶.

Dalsze zagadnienia omawianego problemu, to sezonowość zawieranych małżeństw.

Tabela 15
Sezonowość małżeństw

<u>Lata</u>	<u>I kwartał</u>	<u>II kwartał</u>	<u>III kwartał</u>	<u>IV kwartał</u>
1645-1654	10	4	2	4
1655-1664	16	5	5	5
1665-1674	8	10	3	13
1675-1684	17	4	6	10
1685-1694	10	4	4	7
1695-1704	16	3	5	5
1705	1	1	-	-
1725-1734	9	6	4	5
1735-1744	8	4	4	2
1745-1754	13	2	7	8
1755-1764	13	1	4	12

¹²⁴ APS, M. Cpp. (1645-1705, 1725-1797).

¹²⁵ Tabela 14.

¹²⁶ Tabela 9.

1765-1774	14	10	4	5
1775-1784	21	11	11	10
1785-1794	9	10	12	11
1795	3	1	3	-
Razem	168	76	74	97

Badanie sezonowości małżeństw wykazało, że najwięcej zawierano ich w pierwszym kwartale (168). Stanowiły one ok. 42% ogólnej liczby ślubów. Fakt ten na pewno był związany z brakiem prac polowych oraz okresem noworocznym. Na pozostałe trzy kwartały przypadało 247 ślubów¹²⁷.

Zagadnienie geograficznego pochodzenia nupturientów przedstawia tabela nr 16.

Tabela 16
Miejsca zamieszkania narzeczonych

Lata	<u>mężczyźni</u>		<u>kobiety</u>	
	<u>z parafii</u>	<u>z poza parafii</u>	<u>z parafii</u>	<u>z poza parafii</u>
1645-1654	16	6	18	2
1655-1664	26	5	24	7
1665-1674	22	12	30	4
1675-1684	31	6	37	-
1685-1694	22	3	25	-
1695-1704	22	7	27	2
1705	2	-	2	-
1725-1734	23	1	24	-
1735-1744	16	2	15	3
1745-1754	23	7	29	1
1755-1764	24	6	29	1
1765-1774	29	4	33	-
1775-1784	50	3	53	-
1785-1794	34	8	42	-
1795	3	4	6	1
Razem	341	74	394	21

Badanie miejsca pochodzenia narzeczonych wykazało, że 74 mężczyzn zawierających związek małżeński pochodziło z poza parafii. Jeśli chodzi o kobiety, to było ich 21¹²⁸. Najwięcej narzeczonych przybywało z sąsiednich parafii: z zalaskiej 31 (26 mężczyzn i 5 kobiet); z rybieńskiej 13 (9 mężczyzn i 4 kobiety); z 5 mężczyzn. Narzeczeni pochodzili

¹²⁷ Tabela 15.

¹²⁸ Tabela 16.

również z takich miejscowości jak: Brodła, Rudawa, Filipowice, Gorenice, Kraków, Bielany, Opole, Szydłów, Spytkowice¹²⁹.

Kolejnym, bardzo ważnym elementem ruchu naturalnego ludności jest analiza umieralności. Prezentuje ten problem tabela nr 17.

Tabela 17
Zgony w parafii Sanka

<u>Lata</u>	<u>Liczba</u>
1725-1734	42
1735-1744	69
1745-1754	53
1755-1764	141
1765-1774	104
1775-1784	108
1785-1794	168
1795	8
Razem	693

W parafii Sanka w latach 1725-1795 odnotowano 693 zgony¹³⁰. Najwięcej ludzi zmarło w ostatnim dziesięcioleciu¹³¹.

Tabela 18
Sezonowość zgonów

<u>Lata</u>	<u>I kwartał</u>	<u>II kwartał</u>	<u>III kwartał</u>	<u>IV kwartał</u>
1725-1734	10	11	13	8
1735-1744	41	11	11	6
1745-1754	18	12	8	15
1755-1764	41	40	27	33
1765-1774	43	13	31	17
1775-1784	37	33	19	19
1785-1794	63	39	29	37
1795	5	2	-	1
Razem	258	161	138	136

Analiza sezonowości zgonów wykazała, że najwięcej ludzi zmarło w pierwszym kwartale (258). Dwa ostatnie kwartały mają podobną do siebie liczbę zgonów (III kwartał-138, IV kwartał-136)¹³².

¹²⁹ APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797).

¹³⁰ APS, M. Mort. (1725-1798).

¹³¹ Tabela 17.

¹³² Tabela.18.

Tabela 19
Zgodny według płci

<u>Lata</u>	<u>Mężczyźni</u>	<u>Kobiety</u>	<u>Płeć niestwierzona</u>
1725-1734	26	16	-
1735-1744	32	37	-
1745-1754	34	19	-
1755-1764	104	36	1
1765-1774	54	47	3
1775-1784	46	60	2
1785-1794	76	92	-
1795	4	4	-
Razem	376	311	6

Na przestrzeni 71 lat umarło więcej mężczyzn (376) niż kobiet (311). Nie udało się stwierdzić płci 6 osób¹³³. Przy badaniu umieralności według grup wiekowych przyjęte zostały następujące przedziały czasowe: 0-20 lat; 21-40 lat; 41-60 lat; powyżej 60 lat.

Tabela 20
Zgodny według wieku

<u>Lata</u>	<u>0-20</u>	<u>21-40</u>	<u>41-60</u>	<u>powyżej 60</u>	<u>wiek nie ustalony</u>
1725-1734	23	4	4	5	8
1735-1744	31	7	13	8	10
1745-1754	30	7	9	5	2
1755-1764	93	11	15	7	15
1765-1774	65	4	7	14	14
1775-1784	69	8	15	7	9
1785-1794	98	19	24	23	4
1795	2	2	2	2	-
Razem	411	62	87	71	62

Spośród przyjętych grup wiekowych największa umieralność występowała w kategorii najmłodszych (411). Najmniej ludzi umierało w wieku 21-40 lat¹³⁴.

2. Zróżnicowanie ludności: religijne, narodowe i społeczne

¹³³ Tabela 19.

¹³⁴ Tabela 20.

W okręgu parafialnym w interesującym nas okresie występowały trzy wyznania: katolicyzm, kalwinizm i judaizm. Religia katolicka zawsze miała pozycję dominującą. Pojawienie się kalwinizmu było epizodycznym zdarzeniem, które jednak zostawiło trwały ślad w postaci zniszczonej i sprofanowanej świątyni. Wyznanie to wprowadził właściciel Sanki, Marcin Świerczowski, po przejęciu wsi w 1581 r. w swoje ręce¹³⁵. Trudno mówić o liczbie wyznawców kalwinizmu, skoro nie objął on nawet najbliższej rodziny odstępcy od wiary katolickiej. Syn jego, Zygmunt, pozostał wierny Kościołowi katolickiemu. Dokumenty wizytacyjne z 1598 r. wymieniają również Jakuba kalwina, który zarządzał świątynią zamienioną w zbór¹³⁶. Stan taki trwał do 1591 r., tzn. do śmierci Marcina Świerczowskiego¹³⁷.

Trzecie wyznanie, judaizm, jest ściśle związane również ze zróżnicowaniem narodowym. Dane na temat Żydów w parafii pojawiają się późno, bo dopiero o 1748 r. Wówczas to w Sance mieszkała jedna rodzina żydowska¹³⁸.

Tabela 21¹³⁹
Wyznanie

<u>Rok</u>	<u>Katolicyzm</u>	<u>Judaizm</u>
1785	469	7
1787	461	10
1790	468	18

Jak wynika z tabeli, w ciągu tych kilku lat nastąpił szybki wzrost liczby ludności żydowskiej, przy raczej stabilnej liczbie katolików¹⁴⁰. Ów podział wyznaniowy pokrywa się z podziałem narodowym tylko z jednym wyjątkiem. Otóż dnia 14.03.1785 r. miał miejsce chrzest, który do wspólnoty katolickiej włączył dorosłą żydówkę¹⁴¹.

Struktura społeczna parafii była związana z panującym wówczas ustrojem gospodarczo-politycznym. Oprócz różnych rodzin szlacheckich, które posiadały wieś Sankę, można jedynie mówić o chłopach; są oni najczęściej wymieniani w księgach parafialnych. Na terenie parafii mieszkali i pracowali również rzemieślnicy. Najczęściej spotykanym zawodem było garniarstwo¹⁴².

Spisy podatkowe z 1581 r. podają iż w Sance było zagrodników bez roli, 1 komornik z bydłem, 2 bez bydła, 1 rzemieślnik i 1 piekarka¹⁴³. W 1629 r. na terenie wsi znajdowało się 3

¹³⁵ S. Polaczek, dz. cyt., s. 265.

¹³⁶ AKMK, AV Cap-65, visit. 1598, s. 416.

¹³⁷ Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.1, s. 127-128.

¹³⁸ AKMK, Tab. Zał.-8.

¹³⁹ Tabela 21 została opracowana na podstawie: AKMK, AV-55, visit. 1783; Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M.J. Poniatowskiego z 1787 r., s. 396; Mat. do Sł. Geogr.-Hist., z.1, s.55; Mat do Sł. Geogr.-Hist., z.2, s. 287.

¹⁴⁰ Tabela 21.

¹⁴¹ APS, M. Bap. (1645-1797).

¹⁴² APS, M. Bap. (1645-1897); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797); APS, M. Mort. (1725-1798).

¹⁴³ Źródła dziejowe, t.9, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 95.

zagrodników bez roli i 1 komornik z bydłem¹⁴⁴. Później sytuacja uległa zmianie i w drugiej połowie XVII wieku było 3 zagrodników bez roli, 3 rzemieślników, 2 komorników bez bydła i 1 z bydłem¹⁴⁵.

Rozdział V

DUSZPASTERSTWO I INSTYTUCJE PARAFILANE

1. Duszpasterstwo

Jak w każdej parafii tak i w Sance duszpasterstwo prowadzili proboszczowie. Jedynie w drugiej połowie XVII wieku zdarzały się wypadki, że zastępowali ich komenda riusze. Prawo prezenty plebanów przysługiwało dziedzicom wsi. Trudno powiedzieć cokolwiek o

¹⁴⁴ Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629, red. S. Inglot, Wrocław 1956, s.37.

¹⁴⁵ Rejestr 1680, s.36.

proboszczach, którzy pracowali w parafii do XVII wieku. Źródła wymieniają zazwyczaj tylko imię kapłana. Nie można nawet dokładnie określić lat ich duszpasterzowania. Odnosi się to do plebanów: Alberta (1325 r.), Macieja (1797 r.), Jana (1445 r.), Piotra (1482 r.), Stanisława (1504 r.)¹⁴⁶.

Wizytacja z 1617 r. wymienia ks. Andrzeja Klisia, proboszcza rybieńskiego, który równocześnie pełnił funkcję plebana w Sance¹⁴⁷. Po nim proboszczem został Stefan Świerczowski, syn Zygmunta, właściciela wsi. Niestety brak wiadomości na temat tego, od którego roku objął on ten urząd. Nastąpiło to na pewno przed 1638 r.¹⁴⁸ Tytuł bakałarza otrzymał na Akademii Krakowskiej, a w 1627 r. uzyskał tytuł doktora filozofii. Był również prepozytem stężyckim¹⁴⁹. On właśnie założył w 1645 r. księgi ochrzczonych i zaślubionych, które istnieją do tej pory.

Kolejnym proboszczem był ks. Stefana Szumowic. Funkcję plebana pełnił w latach 1658-1667. W 1641 r. zdobył tytuł bakałarza na Akademii Krakowskiej¹⁵⁰. Parafię objął z prezenty Łukasza Kochańskiego dnia 24.03.1658 r. Był również prebendarzem i altaryzstą pilzneńskim¹⁵¹.

Ks. Albert Chęlpowiec proboszczem w Sance był w latach 1668-1678. Egzaminy kończące studia na Akademii krakowskiej założył w 1678 r.¹⁵². Po nim probostwo objął Ks. Krzysztof Wojsza w 1678 r. Ks. Andrzej Lesiewski, kanonik kruszwicki, doktorant z filozofii uzyskał w 1668 r. na Akademii krakowskiej¹⁵³. Proboszczem w Sance został w 1680 r. Kolatorką wówczas była Zofia Kochańska. Instalacja na probostwo odbyła się dnia 15.04.1680 r. w obecności plebanów z Tenczynka, Zalasu i Rybnej¹⁵⁴.

W latach 1678-1725 proboszczem w Sance był ks. Adam Wielgorz¹⁵⁵. W 1725 r. plebanem został ks. Michał Chmurzyński. Poprzednio był wikarym w Płonkach¹⁵⁶. Pochodził z Żywca. Wyświęcony na kapłana został dnia 16.04.1718 r. w Wielką Sobotę przez biskupa Michała Szembeka. Ukończył Akademię krakowską¹⁵⁷. Wizytacja z 1728 r. podkreślała jego wielki zapał przy budowie nowej plebanii, którą wystawił własnym kosztem¹⁵⁸. Zmarł w 1755 r. w Sance i tu został pochowany¹⁵⁹.

¹⁴⁶ MPV, t.1, s. 202; Mat. do Sł. Hist.-Geogr. (PAN); APS, Ex Libro Lurium Ecclesiae Parochialis In Sosnka compacto extractum (1445 r.); AKMK, A. off., vol.3, s. ...; AKMK, A. off. Vol. 24, s. 531-532.

¹⁴⁷ AKMK, AV Cap-33, visit. 1617, s. 27.

¹⁴⁸ APS, Ex Actis Actorum Erasmi Kretkowski extractum (1638r.)

¹⁴⁹ Liber Prom., s. 292.

¹⁵⁰ Tamże, s. 312.

¹⁵¹ APS, M. Bap. (1645-1797); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797).

¹⁵² Liber Prom., s. 328.

¹⁵³ Tamże, s. 335.

¹⁵⁴ APS, M. Bap. (1645-1797).

¹⁵⁵ Tamże.

¹⁵⁶ APS, Liber Mem., s.10.

¹⁵⁷ AKMK, Tab. Zał.-8.

¹⁵⁸ AKMK, AV Cap-61, visit. 172, s. 297; J. Kracik, dz. cyt., s. 221.

¹⁵⁹ APS, M. Mort. (1725-1798).

Następnie do 1760 r. proboszczem był ks. Jan Wojnarowicz. Zmarł on dnia 15 maja tegoż roku i został pochowany w Sance¹⁶⁰.

Kolejnym plebanem, który na parafię został instytuowany dnia 20.10.1760 r. był ks. Stanisław Syrokomla Karoński¹⁶¹. Po jego śmierci z prezenty Franciszka Doliwy Silnickiego od dnia 14.04.1776 r. proboszczem był ks. Wawrzyniec Sitowski. Urodził się on 13.08.1733 r. powiecie sądeckim. Wyświęcony został 10.04.1762 r.¹⁶². był on ostatnim proboszczem, który administrował parafią sanecką w interesującym nas okresie.

Tabela 22¹⁶³

Wykaz proboszczów parafii Sanka

<u>Imię i nazwisko</u>	<u>Lata</u>
Albert	1325
Maciej	1397
Jan	1445
Piotr	1482
Stanisław	1504
Andrzej Kliś	1617
Stefan Świerczowski	?-1658
Stefan Szumowic	1658-1667
Albert Chełpowiec	1668-1678
Krzysztof Wojsza	1678-1680
Andrzej Lesiewski	1680-1687
Adam Wielgorz	1687-1725
Michał Chmurzyński	1725-1755
Jan Wojnarowicz	1755-1760
Stanisław Karoński	1760-1766
Wawrzyniec Sitowski	1776-1798

Na temat komendariuszy wiadomości jest bardzo mało. Zostały one zaczerpnięte przede wszystkim z ksiąg metrykalnych. Wynika z nich, że pobyt tych zastępców proboszczów był krótki i zazwyczaj wynosił rok lub dwa lata. Były jednak w tym przypadku wyjątki, ale raczej rzadkie.

Jeden z komendariuszy, ks. Paweł Sitderconius pochodził z Ruskowca, a pracował w Sance w latach 1656-1658¹⁶⁴. Inny komendariusz, ks. Ignacy Chrapalski, który w parafii

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ APS, Liber Mem., s. 20.

¹⁶² AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 573; APS, Opis par. (1790).

¹⁶³ Tabela 22 została opracowana na podstawie: MPV, t.1, s.202; Mat. do Sł. Hist.-geogr.(PAN); APS, Ex Libro Iurium Ecclesiae Parochialis in Sonska compacto extractum (1445 r.); AKMK, A. off., vol.3, s.290; AKMK, A. off., vol. 24, s. 531-532; APS, M. Bap. (1645-1797); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797); APS, M. Mort. (1725-1798).

¹⁶⁴ APS, M. Bap. (1645-1797); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1798).

saneckiej przebywał w latach 1665-1666 został wyświęcony dnia 25.03. 1665 r. przez biskupa Mikołaja Oborskiego¹⁶⁵. Pełny zestaw komendariuszy saneckich podaje tabela nr 23.

Tabela 23¹⁶⁶

Wykaz komendariuszy parafii Sanka

<u>Imię i nazwisko</u>	<u>Lata</u>
Feliks Mościcki	1645-1655
Stanisław Dudziński	1655
Paweł Stiderconius	1656-1658
Ignacy Chrapalski	1665-1666
Mateusz Dąbrowski	1667
Błażej Nidecki	1678
Andrzej Zakaliński	1680
Mikołaj Cyganowicz	1680-1685
Jan Łagus	1682
Stanisław Pelitkowicz	1685-1686
Wawrzyniec Kurowski	1685-1687
Marcin Rompalski	1755
Tadeusz Czajka	1764-1765

2. Duszpasterstwo parafialne

Sprawowanie kultu Bożego należy do podstawowych zadań duszpasterzy, oni jako odpowiedzialni za zbawienie powierzonych im ludzi zobowiązani są im do udzielania odpowiednich środków zbawienia. Wśród nich centralne miejsce zajmuje Msza św. Nie ma jednak obfitych źródeł, które wprost odnoszą się do tego zagadnienia. O tym, że codziennie Mszę św. odprawiał proboszcz świadczą dopiero dokumenty z końca XVIII wieku. Wspominają one, iż w niedzielę Msza św. była śpiewana. Na większe uroczystości przybywali również kapłani z innych parafii liturgię eucharystyczną w tutejszym kościele

¹⁶⁵ APS, M. Bap. (1645-1797); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1798).

¹⁶⁶ Tabela 23 została opracowana na podstawie: APS, M. Bap. (1645-1797); APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797); APS, M. Mort. (1725-1798).

parafialnym¹⁶⁷. Najświętszy sakrament był odnawiany co miesiąc¹⁶⁸. Pierwsze dane dotyczące spowiedzi św., a więc i związanej z nią Komunii św., przyjmowanej w okresie wielkanocnym, pochodzą dopiero z 1728 r. Przystąpiło do niej wówczas 140 osób. 1748 r. było ich 138. Natomiast wizytacja z 1783 r. wymienia 321 wyspowiadanych¹⁶⁹.

Sakrament chrztu włącza człowieka do wspólnoty Kościoła katolickiego. Ma on miejsce zazwyczaj w kościele parafialnym. Na ten temat mówi księga ochrzczonych, która została zaprowadzona w 1645 r. Według danych pochodzących z niej wynika, że dzieci były ochrzczone w sam dzień urodzenia lub następnym. Opóźnienia zdarzały się rzadko. Zazwyczaj dziecko miało dwoje rodziców chrzestnych. Bywało, że jedno z nich pochodziło spoza parafii. Wynikałoby z tego, że któreś z rodziców dziecka było przybyszem. Na podstawie imion nadawanych na chrzcie trudno dopatrzeć się jakiegoś szczególnego kultu określonego świętego. Zazwyczaj wybór imienia był związany ze świętym, którego wspomnienie w tym czasie obchodzono. Na przykład w październiku nadawano imię Franciszek(a) lub Jan kanty, w czerwcu Jan, Paweł, Piotr, w lutym Błażej, w maju Stanisław(a), w grudniu Adam, Ewa, w marcu Józef. W XVIII wieku upowszechnił się zwyczaj, prawdopodobnie pod wpływem dworu, nadawania drugiego, a nawet trzeciego imienia¹⁷⁰.

Błogosławienie małżeństw było szczególnie zastrzeżone proboszczowi miejsca. Na podstawie księgi małżeństw, zwłaszcza z okresu dotyczącego XVIII wieku, wynika iż przed jego zawarciem były trzykrotnie głoszone zapowiedzi. Świadców było nie mniej niż dwóch, zazwyczaj trzech lub więcej¹⁷¹.

O udzielaniu sakramentu namaszczenia chorych mówi księga zmarłych, w której notowano fakt ostatniego zaopatrzenia. Zagadnienie to obrazuje tabela nr 24.

Tabela 24¹⁷²
Szafarstwo sakramentu chorych

<u>Lata</u>	<u>Liczba zmarłych</u>	<u>Liczba namaszczonych</u>
1725-1734	42	13
1735-1744	69	39
1745-1754	53	16
1755-1764	141	46
1765-1774	104	35
1775-1784	108	38

¹⁶⁷ APS, Descriptio (1784 r.), s.9.

¹⁶⁸ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, s. 294.

¹⁶⁹ AKMK, AV Cap-61, visit. 1728, s. 296; AKMK, Tab. Zał.-8; AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 571.

¹⁷⁰ APS, M. Bap. (1645-1797).

¹⁷¹ APS, M. Cop. (1645-1705, 1725-1797).

¹⁷² Tabela 24 została opracowana na podstawie: APS, M. Mort. (1725-1798).

1785-1794	168	70
1795	8	7
Razem	693	264

Odliczając nawet dzieci, które nie mogły przyjmować tego sakramentu, widzimy iż umierało dużo ludzi nie zaopatrzonych. W związku z pogrzebami biskup Konstanty Szaniawski wydał rozporządzenie o wysokości iura stolae z tego tytułu. W Sance ówczesny proboszcz ks. Michał Chmurzyński nie pobierał ich wcale¹⁷³.

Niestety źródła nic nie mówią na temat bierzmowania jak i powołań kapłańskich. Fakt przyjęcia sakramentu kapłaństwa na pewno zostałyby odnotowane w księgach parafialnych. Z tego iż nic takiego nie zapisano można wnioskować, że w tym okresie z parafii saneckiej nie wyszedł żaden kapłan.

W drugiej połowie XVIII wieku ludzie w niedziele i święta uczęszczali do kościoła na nabożeństwa również poza Mszą św. Rano w takie dni śpiewano Godzinki o NMP i odmawiano koronkę do Trójcy świętej, a po południu odmawiano koronkę szkaplerzną. W Wielkim Poście (koniec XVIII w.) odprawiane było Gorzkie Żale. Również w niedziele i święta śpiewano w kościele nieszpory¹⁷⁴.

Odpust w parafii były obchodzone na św. Jakuba Apostoła, patrona parafii 25 lipca. Następnie na poświęcenie kościoła w pierwszą niedzielę po święcie św. Franciszka (4.10) oraz na Niepokalane Poczęcie NMP (8.12)¹⁷⁵.

Jeśli chodzi o katechizację to trudno coś o niej powiedzieć. Nie odbywała się ona w sposób zorganizowany i ograniczała się raczej do tego co nauczono dzieci w domu i w kościele w czasie kazań. Ks. Wawrzyniec Sitowski zanotował iż katechizmu mógłby uczyć organista. Rodzice jednak nie chcieli posyłać dzieci na naukę, tłumacząc to tym, że są one potrzebne przy gospodarstwie, a ponad to nie stać ich na płacenie organistcie. Kazania były głoszone w święta i w niedziele, a szczególnie w Wielkim Poście. Ks. W. Sitowski do ich przygotowania wykorzystywał przede wszystkim książkę pt. „Najpotrzebniejsze Tajemnice i Sakramenty”¹⁷⁶.

3. Instytucje parafialne

Na temat szkoły w Sance źródła milczą do XVIII w. W XVI w. funkcjonowały one w sąsiednich parafiach: Zalas, Poręba Żegoty, Regulice, Tenczynek, Rudawa. Wydaje się, że niektóre z nich obejmowały i ościenne wsie. Być może, że w takim wypadku dzieci z parafii

¹⁷³ J. Kracik, dz. cyt., s. 219.

¹⁷⁴ APS, Opis par. (1790).

¹⁷⁵ AKMK, Tab. Zał.-8; AKMK, AV-55, visit. 1783, s. 570.

¹⁷⁶ APS, Opis par. (1790).

saneckiej uczyły się w szkole w Zalasie¹⁷⁷. Według zalecenia z 1786 r. dziekani mieli donieść o szkołach farnych na swoim terenie. W tym czasie Sanka nadal jej nie posiadała. Potwierdził ten fakt ks. W. Sitowski¹⁷⁸.

Pod koniec XVIII w. przy parafii funkcjonował dom dla ubogich. Budynek był drewniany, z 6 pomieszczeniami, ogrzewany i pokryty strzechą¹⁷⁹.

Do 1785 r. w parafii saneckiej żadne bractwo nie istniało. Dopiero 25 lipca tegoż roku, w dzień odpustu parafialnego na św. Jakuba Apostoła, założono Bractwo Miłosierdzia. Powstało ono na zlecenie administratora diecezji arcybiskupa Michała Jerzego Poniatowskiego. Przy zakładaniu nie posiadało żadnych funduszy¹⁸⁰.

Wizytacja z 1644 r. nakazywała wybrać prowizorów, których zadaniem miało być przeprowadzanie zbiórek pieniężnych i za siedzą proboszcza wydawanie ich na cele kościelne. W dzień św. Marcina (11.11) mieli oni składać sprawozdanie ze swej całorocznej działalności¹⁸¹. Podobną rolę spełniali witryny. Byli to świeccy, którzy pomagali zarządzać majątkiem kościelnym, a byli wybierani przez proboszcza, kolatora i parafian¹⁸². W 1748 r. było ich dwóch: Jan Stecko i Adam Jastrzębski¹⁸³.

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszej pracy było opracowanie dziejów parafii saneckiej przedstawione w miarę wyczerpująco, a w pewnych są braki, przede wszystkim w kwestiach dotyczących uposażenia i duszpasterstwa parafialnego.

Problem charakterystyki geograficzno-historycznej miejscowości wchodzących w skład parafii, która daje lepsze tło do zrozumienia jej dziejów, wydaje się, że został ukazany wystarczająco, mimo szczupłości materiałów. Kwestie związane z erekcją i granicami okręgu parafialnego z powodu braku źródeł nie mogły być ukazane szerzej. Należałoby jeszcze

¹⁷⁷ Ziemia chrzanowska i Jaworzno, s. 451.

¹⁷⁸ APS, Opis par. (1790).

¹⁷⁹ APS, Descriptio (1784 r.).

¹⁸⁰ APS, Opis par. (1790).

¹⁸¹ AKMK, AV Cap-45, visit. 1644, s. 67.

¹⁸² J. Kracik, dz. cyt., s. 150.

¹⁸³ AKMK, Tab. Zał.-8.

zbadać problem uposażenia. Do tej pory w różnych publikacjach przyjmowano, iż obecny kościół został wybudowany na początku XVII w. Jednak w świetle dokumentów wizytacyjnych wynika, że fundamenty i mury pochodzą z pierwotnego kościoła, wzniesione w czasach powstania parafii. Jego obecny kształt jest wynikiem wielu zmian jakie nastąpiły w późniejszych czasach.

W sposób możliwie wyczerpujący został przedstawiony problem ludności parafii. Najlepiej opracowano zagadnienie ruchu naturalistycznego. Natomiast zróżnicowanie religijne, narodowe i społeczne ze względu na szczupłość źródeł jakimi mogłyby być spisy ludności zostało przedstawione w zarysie. Również zagadnienia duszpasterskie, tak ważne dla życia parafialnego będą jeszcze wymagać uzupełnień.

W wyniku likwidacji państwa polskiego, po III rozbiorze Saska znalazła się pod panowaniem Austrii. Po upadku Księstwa Warszawskiego parafia sanecka weszła w skład Rzeczypospolitej krakowskiej, a po jej likwidacji wróciła znowu w granice zaboru austriackiego. Ten nowy okres dziejów wymaga dalszych badań.